

PRESÓ I DRETS SEXUALS I REPRODUCTIUS

una experiència
d'intervenció als
centres penitenciaris
de Brians 1 i Wad-Ras

Autores: Anna Morero Beltrán i Noemí Elvira Marín
Pròleg: Almudena Rodríguez García

ASSOCIACIÓ DE
PLANIFICACIÓ FAMILIAR
DE CATALUNYA I BALEARS

Autores: Anna Morero Beltrán i Noemí Elvira Marín
Pròleg: Almudena Rodríguez García
Coordinació: Sílvia Aldavert Garcia,
Associació Planificació Familiar Catalunya i Balears
Correcció: E-Traducta
Disseny i maquetació: Eduardo Luzzatti

ISBN: 978-84-946918-9-8

Aquesta obra està subjecta a una llicència de Reconeixement -No Comercial- Compartir Igual 4.0 Internacional de Creative Commons: en qualsevol explotació de l'obra autoritzada per la llicència caldrà reconèixer-ne l'autoria, no fer-ne ús comercial i difondre sota la mateixa llicència CC que aquesta obra original. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.ca>

PRESÓ I DRETS SEXUALS I REPRODUCTIUS:

una experiència
d'intervenció als
centres penitenciaris
de Brians 1 i Wad-Ras

Índex

Agraïments	7
Introducció a la col·lecció	9
Qui som?	11
Pròleg	13
Introducció	21
1. La intervenció	22
1.1 La intervenció al DAE (Brians 1)	24
1.2. La intervenció al Centre Penitenciari de Dones de Barcelona, Wad-Ras	25
2. L'empresonament des d'una perspectiva de gènere	27
3. Les dones amb què hem treballat	29
3.1. Perfil sociodemogràfic	29
3.2. Maternitat	31
3.3. Delictes contra la salut pública i toxicomanies	34
3.4. Dones migrades/dones sense nacionalitat espanyola	35
3.5. Violència en la parella	35
4. Drets sexuals i reproductius i presó	36
Metodologia de treball i desenvolupament de les sessions	41
1. Experiències “d'èxit” i aprenentatges	42
1.1. Metodologia que passa pel cos	43
1.2. Oferir/trobar la millor resposta	46
Dificultats trobades en el procés d'intervenció i reflexions al respecte	49
1. La constitució del grup	50
2. Connectar i no connectar amb el taller	50
3. El taller com un espai de seguretat	51
Dubtes sorgits fruit de la intervenció i estratègies per fer-hi front	55
1. La intervenció en un centre penitenciari: què fem aquí?	55
A mode de conclusions	59
1. Valoracions de la intervenció	59
2. La relació entre l'equip i el grup	60
Bibliografia consultada	61

Agraïments

Volem expressar un agraïment especial a totes les dones que han format part d'aquest projecte, encara que no sempre la seva participació hagi estat una elecció lliure.

També volem fer un agraïment sentit a l'Ana Ballesteros Pena, pel seu assessorament en la construcció dels instruments per a la recollida de dades i avaluació. Igualment vagi per endavant el nostre reconeixement a les nostres companyes de *Creación Positiva* per la seva feina d'obrir el camí en el treball pels drets sexuals i reproductius a les presons de Catalunya.

Agraïm al personal dels serveis penitenciaris la confiança que han fet en aquest projecte i les facilitats per poder conformar els grups de dones. La seva feina ha estat clau per poder accedir als centres penitenciaris.

I finalment, volem expressar la nostra gratitud al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya i *Oxfam Intermón*, per creure en aquest projecte i fer possible que l'haguem dut a terme.

Introducció a la col·lecció

Amb aquesta publicació inaugurarem un nou projecte de l'**Associació de Planificació Familiar de Catalunya i Balears** (APFCIB), en el qual volem recollir el treball fet en els diferents àmbits d'actuació on hem estat desenvolupant la nostra activitat. Sovint, les entitats treballem de forma intensa en la planificació i execució de les diferents activitats que ens ocupen, però en la majoria dels casos no tenim temps de compartir amb la ciutadania i amb altres professionals les reflexions que hi ha al darrere dels nostres plantejaments ni els resultats de les intervencions que realitzem. Per això, ens plantejem aquesta col·lecció com una transferència de la nostra experiència a totes aquelles persones que hi puguin estar interessades.

Així, aquesta col·lecció sorgeix del desig d'escriure sobre allò que fem: sobre algunes de les coses que ens sembla que surten bé, però també sobre tot allò que sovint no parlem més enllà dels trajectes de metro, cotxe o bus. Ens referim, amb aquest últim punt, a alguns dels nusos, conflictes, dubtes i inseguretats que apareixen durant el desenvolupament del projecte. Ens referim a les contradiccions que reiteradament se'ns planten al davant de forma desafiant,

i que ens qüestionen frontalment els objectius d'allò que ens proposem o que ens proposàvem. Treballar amb aquestes contradiccions no és una tasca fàcil, però l'al·licient és que, fer-ho, sempre ens enriqueix.

I pensant en aquest enriquiment hem decidit compartir tot el que hem après en cada viatge, en cada projecte de l'entitat. Esperem que, en el relat de les nostres experiències, algú hi trobi idees, conceptes i mètodes que li puguin ser d'utilitat.

Aquest primer número de la col·lecció està dedicat al *Programa sobre drets sexuals i reproductius per a dones empresonades*, i en les seves pàgines compartim amb vosaltres els resultats de la nostra feina així com algunes reflexions que hem anat realitzant durant el desenvolupament del projecte.

Si voleu fer algun comentari sobre la publicació, aportar informació o experiència, o simplement posar-vos en contacte amb nosaltres, podeu escriure'ns a: coordinacioprojectes@apfcib.org

Qui som?

L'Associació de Planificació Familiar de Catalunya i Balears (APFCIB) és una entitat no governamental interdisciplinària d'àmbit autonòmic formada per persones interessades en la promoció i defensa del Drets Sexuals i Reproductius. Es va constituir a Barcelona l'any 1982, arran de l'aparició dels Centres de Planificació Familiar. L'associació té com a objectius impulsar, fomentar i facilitar la sensibilització, la prevenció i l'educació de la societat en l'àmbit de la salut sexual i reproductiva.

És una de les entitats fundadores de la Federació de Planificació Familiar Estatal (FPFE), organisme que integra totes les associacions que treballen a nivell estatal. Així mateix, forma part de la Federació de Planificació Familiar Internacional (IPPF) dedicada a la promoció i defensa de la salut sexual i reproductiva, amb representació a diversos països d'arreu del món. A nivell autonòmic, també forma part de la Xarxa de Dones per la Salut, la Xarxa de Sida i Món Local i col·labora activament amb Ca la Dona i altres entitats de Catalunya.

L'APFCIB està registrada al Cens d'entitats sense ànim de lucre de la Direcció General de Dret i Entitats Jurídiques de la Generalitat de Catalunya i funciona de forma assembleària, encara que la Junta Directiva és l'òrgan que defineix i supervisa el dia a dia de l'Associació.

Des de la seva fundació, l'APFCIB ha treballat per aconseguir que els Drets Sexuals i Reproductius siguin efectius per a la població. Així doncs, en els seus inicis va liderar la campanya per visibilitzar i sensibilitzar sobre la necessitat dels Centres de planificació familiar fins a aconseguir la seva integració a la Xarxa pública sanitària. De la mateixa manera, ha format part de totes les campanyes de reivindicació d'aquests drets, com ara la legalització de l'avortament, la universalització dels mètodes contraceptius i de l'educació sexual i la millora dels serveis d'atenció a la població en aquest àmbit, entre moltes altres línies d'actuació.

Des de l'APFCIB volem impulsar una manera interdisciplinària d'entendre la defensa dels drets i la salut sexual i reproductiva i, per això, s'han dissenyat i executat projectes encaminats a la consecució d'aquests drets des dels seus inicis. Hem creat i seguim creant espais i canals de trobada, reivindicació, intercanvi i reflexió per debatre i aprofundir en el tema que ens ocupa, des de diverses vessants. Aquest treball s'ha plantejat sempre en col·laboració i contacte permanent amb altres entitats, institucions i administracions públiques. Les activitats de l'APFCIB durant aquests gairebé 30 anys s'han anat adaptant al context i necessitats de cada moment i a les demandes de les poblacions més vulnerables, sense perdre de vista l'objectiu primordial: donar resposta a la població amb programes, projectes i accions que volen defensar, difondre i consolidar els Drets Sexuals i Reproductius.

Pròleg

El mes de setembre del 2015, els Estats membres de Nacions Unides van acordar el nou Marc de Desenvolupament Sostenible per als propers 15 anys: L'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible. El lema de l'Agenda 2030 és **“No deixar ningú enrere”**.

El document de la Declaració: **“Transformant el nostre món: l'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible”** va ser adoptat per consens a l'Assemblea General de Nacions Unides, fruit d'un procés de més de tres anys de negociacions i deliberacions. Aquest procés de formulació i negociació va comptar per primera vegada amb la participació de nous actors: la societat civil organitzada, el sector privat i el món acadèmic.

El moviment de dones i feminista també va estar present durant el procés. Activistes i organitzacions es van mobilitzar per intentar aconseguir que la igualtat de gènere, l'apoderament i els drets de les dones i les nenes estiguessin al centre de la nova Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible.

L'Agenda 2030 defineix 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS), que substitueixen els anteriors Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni. I van, des de l'ODS 1 dedicat a l'eradicació de la pobresa, l'ODS 3 dirigit a: “Garantir una vida sana i promoure el benestar per a totes les persones de qual-sevol edat”; passant per l'ODS 5: “Aconseguir la igualtat entre els gèneres i donar poder a totes les dones i nenes”, ODS 10: “Reducir la desigualtat en i entre els països”, fins arribar a l'ODS 17: “Enfortir els mitjans d'execució i revitalitzar l'aliança mundial per al desenvolupament sostenible”.

La Declaració de l'Agenda 2030 té com a elements fundacionals els tractats internacionals de drets humans i manifesta el seu compromís amb la Plataforma d'Acció de Beijing i amb el Pla d'Acció del Caire, dos dels acords internacionals més importants en matèria de drets humans de les dones.

Es defineix, d'aquesta manera, un nou marc de desenvolupament per al 2030 que pretén contribuir a aconseguir un món més just. I, tot això, des d'un punt de vista que contempla per primera vegada les tres dimensions del desenvolupament sostenible: social, econòmica i ambiental. S'intenta, d'aquesta manera, acabar amb el tradicional treball aïllat per projectes que no permet la transferència d'informació i abordar, d'ara en endavant, els fenòmens des d'una visió integral i holística.

Els Estats membres de Nacions Unides, en signar la Declaració, es comprometen a traslladar els Objectius de Desenvolupament Sostenible a les seves realitats estatals. És a dir, els governs de tots els nivells (estatal, nacional i local) estan obligats a formular i reformular les polítiques públiques amb l'objectiu d'aconseguir el desenvolupament sostenible establert en l'Agenda 2030.

Com qualsevol declaració, l'Agenda 2030 és fruit de negociacions i deliberacions i, per tant, conté nombroses cessions i concessions que es tradueixen en la pràctica en grans buits i llacunes considerables que fan dubtar de la seva eficàcia. La gran majoria d'aquestes cessions i concessions impacten de manera més greu en la vida i els cossos de les dones.

Malgrat que l'Agenda 2030 compta amb un Objectiu de Desenvolupament Sostenible adreçat en exclusiva a l'apoderament de les dones i de les nenes i l'assoliment de la igualtat de gènere (ODS5) així com metes sensibles al gènere en la resta d'ODS, l'anàlisi del document, des d'un posicionament polític feminista interseccional, només pot ser crític.

Des del moviment de dones i feminista trobem a faltar que l'Agenda 2030 no faci una anàlisi que abordi les causes estructurals de les desigualtats, les discriminacions i les opressions. No qüestiona el creixement econòmic i no té un enfocament interseccional (Crenshaw, 1989). Manté, encara que de manera més mitigada, una visió instrumental de les dones i les nenes perquè esmenta, precisament, que el seu apoderament és clau per al creixement econòmic. I, per descomptat, evita el reconeixement explícit de tots els drets sexuals i reproductius de les dones i nega, d'aquesta manera, el reconeixement de la seva autonomia sexual.

Per als feminismes, el cos de les dones és el territori clau per aconseguir la justícia de gènere, la justícia social i el desenvolupament sostenible. El reconeixement del dret que totes les dones tenen a exercir el control sobre la seva sexualitat i sobre el seu propi cos és el pas indispensable perquè les dones accedeixin a la ciutadania plena i que es pugui, així, aconseguir un desenvolupament sostenible real. Per a l'APFCIB el cos és una categoria política en el qual s'encarna el discurs feminista.

Per aconseguir-ho, entre moltes altres coses, a l'APFCIB establim una estratègia d'incidència política que passa per la vinculació de les agendes globals amb les agendes locals. És a dir, vinculem els espais internacionals de drets humans i de desenvolupament sostenible amb els espais locals. Una de les nostres línies de treball és contribuir a la implementació de l'Agenda 2030 a Catalunya i a nivell global. Per aconseguir-ho, formem part de les xarxes globals del moviment de dones i feministes que tenen com a objectiu incidir en aquesta per assolir l'exercici ple dels drets de les dones. L'objectiu és que l'Agenda 2030 sigui també una Agenda feminista.

El treball en xarxa que duem a terme en els espais internacionals el vinculem a la feina que desenvolupem en el territori català. Intentem, amb molt d'esforç, que els dos espais es retroalimentin i es vinculin perquè entenem que és la clau per aconseguir el nostre objectiu: el reconeixement i l'exercici ple dels drets sexuals i reproductius.

No és fàcil. La feina d'incidència política internacional requereix de recursos humans, econòmics i una expertesa i dedicació temporal intensa. Històricament, les organitzacions feministes i del moviment de dones no accedim al finançament i no estem presents en els espais de presa de decisions sobre el finançament per al desenvolupament. Tampoc solem comptar amb fonts flexibles a llarg termini que ens permetin un treball sostingut i transformador. Així i tot, posant molt d'esforç, de moltes hores, de teixir aliances, del treball en xarxa i de molta imaginació i creativitat estem presents en els espais internacionals claus.

I, dins d'aquesta estratègia d'incidència política que l'APFCIB duu a terme, vinculant les agendes globals amb les agendes locals, fixem la nostra mirada en les dones que protagonitzen aquesta publicació: les dones privades de llibertat i que parti-

cipen del programa d'intervenció en l'àmbit dels drets sexuals i reproductius a presó de l'APFCIB i reprenem el lema de l'Agenda 2030: "No deixar ningú enrere". I ens preguntem:

- De quina manera afecta l'Agenda 2030 a les dones protagonistes d'aquesta publicació?
- Contribuirà d'alguna manera l'Agenda 2030 a transformar les seves vides?

La resposta que ens sorgeix després de la lectura de la declaració de l'Agenda 2030, de l'anàlisi dels 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible així com de la lectura de les seves metes i indicadors és que, molt probablement, l'Agenda 2030 no ofereixi a les dones privades de llibertat cap resposta.

El primer que identifiquem en acabar la lectura del document final és una de les característiques d'aquest col·lectiu: la seva invisibilització. Les dones privades de llibertat no figuren en l'Agenda 2030, no se les anomena, no se les enuncia, no estan presents, no són visibles. Probablement les dones privades de llibertat exemplifiquin i representin, millor que cap altre col·lectiu, la crítica feminista interseccional a l'Agenda 2030 de desenvolupament sostenible.

A través d'aquestes dones, diverses i alhora úniques, de les causes per les quals entren a la presó i de les condicions de vida durant la seva estada, podem identificar cadascun dels buits i llacunes que presenta l'Agenda 2030 en referència als drets humans de les dones. De la mateixa manera, les seves vides i realitats ens ajuden a entendre com aquests buits impacten en les seves vides: s'incrementa la vulnerabilitat i s'accentua la regressió en l'exercici dels seus drets.

La crítica feminista interseccional a l'Agenda 2030 denúncia el sistema capitalista heteropatriarcal, heteronormatiu i racista, amb el seus processos d'acumulació salvatge de capital i de consumisme que es fonamenten en la dominació i explotació dels cossos de les dones com un dels factors clau en el manteniment de les desigualtats, les discriminacions i les injustícies.

L'Agenda 2030 no aborda ni qüestiona els assumptes estructurals que permeten una concentració sense precedents de la riquesa en mans de l'1% més ric de la població mundial. Aquest procés d'acumulació, sumat a una visió androcèntrica, patriarcal, sexista i racista del món constitueixen una de les causes que fomenta l'entrada de les dones a la presó.

Estem en un món en què les indústries extractives tenen com a conseqüència els desplaçaments forçats de moltes poblacions; on les polítiques neoliberals, de privatització dels serveis públics i d'acumulació i concentració de la riquesa d'uns pocs mantenen el gruix de la població en situació de supervivència; un món en el qual la signatura dels Tractats de lliure comerç suposa la pèrdua de la sobirania dels Estats enfront dels mercats; un planeta on la disputa per la terra i el model d'agronegocis provoca milers de desplaçats i l'abandonament dels territoris; on s'imposa la *maquila* com a model de producció; un món en què assistim a la criminalització de territoris pel narcotràfic... Tot això ha tingut, entre moltes altres conseqüències, la feminització i la criminalització de la pobresa.

Perquè, el que ens mostren amb contundència les realitats de les dones privades de llibertat són entre altres coses, els processos de feminització i criminalització de la pobresa als quals assistim en un context de capitalisme neoliberal exacerbat. I en aquests processos, els cossos de les dones, com sempre, es posen al servei de les famílies, dels Estats... En definitiva, els cossos de les dones es posen al servei dels altres.

No és d'estranyar, llavors, que entre els anys 1980 i 1994 el nombre de dones empresonades a Espanya s'incrementés en un 800%, de 487 a 3.884 dones recluses en menys de 15 anys. (Naredo, 2005). Espanya és el país europeu on hi ha una proporció més alta de dones en la població penitenciària: el 8,0%, davant del 3,8% de França, el 4,3% d'Itàlia, el 4,8% d'Alemanya, el 6,1% d'Hongria i el 6,2% d'Anglaterra (Cruells i Igareda, 2005).

La gran majoria de les dones privades de llibertat a l'Estat espanyol ho estan per delictes contra la salut pública. Delictes de venda de droga situats a l'últim esglaió de la cadena de venda. A més, en els darrers anys, tant a l'estat espanyol com en altres països europeus el percentatge de dones estrangeres preses s'ha incrementat notablement (Naredo, 2005).

Les dones privades de llibertat, encara que suposen un nombre petit de la població reclusa a l'Estat espanyol, pateixen empresonaments més llargs que els homes. Les penes pel mateix delicte comès per un home i una dona són més altes per a les dones. Gaudeixen en menor mesura de la llibertat provisional i les seves condicions d'empresonament són pitjors. Tot això provocat pels estereotips i prejudicis de gènere que recauen sobre les dones que cometen un delicte. Dones que, a ulls d'un sistema patriarcal, s'han atrevit a transgredir el control social i han trencat amb el mandat de gènere. Per tot això, el sistema patriarcal les penalitza d'una forma abusiva i continuada.

A més a més, en els darrers anys, nombrosos estudis feministes de diferents països han evidenciat una dada significativa: La majoria de les dones privades de llibertat han estat víctimes de violències masclistes. Moltes d'elles, des de la infància, han patit violència masclista de forma habitual (Bodelón, 2012). Concretament, en el cas de Catalunya, l'estudi realitzat per la Fundació Surt l'any 2005: "Violència contra les Dones, anàlisi

en la població penitenciària femenina” mostra que el 88,4% de les dones privades de llibertat havien patit violència masclista.

I és des d'aquí des d'on l'APFCIB inicia el seu treball amb grups de dones privades de llibertat l'any 2013. A través **del programa d'intervenció en l'àmbit dels drets sexuals i reproductius a presó de l'Associació Planificació Familiar de Catalunya i Balears** busquem acompanyar-les en els seus processos d'apoderament realitzant tallers on treballem sexualitat, cossos, plaers, desitjos, cures, interessos i demandes. Com a element clau: l'autoconeixement. Tot això emmarcat en una perspectiva de drets sexuals i reproductius com a drets humans de les dones.

Com ens recorda Marcela Lagarde (2012) “els drets sexuals i reproductius són poders vitals que, en el seu exercici, tenen la capacitat de transformar les relacions i les societats amb l'eliminació dels poders sexuals patriarcals dels homes i de les institucions sobre les dones”.

Amb aquesta publicació, esperem compartir l'experiència i l'aprenentatge de l'APFCIB i desitgem que us sigui útil. Però per sobre de tot, desitgem visibilitzar les dones privades de llibertat. Recordar que són subjectes de drets i que les polítiques públiques estan obligades a integrar-les.

També esperem que aquesta publicació sigui una eina per a la incidència política tant a nivell local com internacional i que contribueixi a que l'Agenda 2030 integri al col·lectiu de dones privades de llibertat. Nosaltres seguirem transmetent aquest missatge d'una manera clara i contundent en els espais locals i internacionals: sense els drets sexuals i reproductius, sense els drets humans de les dones, sense un enfocament d'interseccionalitat i sense els feminismes no serà possible complir amb la nova Agenda 2030.

Introducció

Aquesta publicació està estructurada en dues parts diferenciades, la primera se centra en oferir una lectura de la institució penitenciària des d'una perspectiva de gènere. En aquesta part també oferirem algunes dades que corresponen a les 4 darreres intervencions fetes en els dos centres penitenciaris, Brians 1 i Wad-Ras, i que responen en primer lloc al perfil sociodemogràfic de les dones que han participat en les formacions, i en segon lloc dades relacionades amb la salut sexual i reproductiva.

La segona part de la publicació està centrada en una reflexió sobre el treball realitzat en el marc d'una institució penitenciària i també s'hi ofereix una reflexió sobre el mètode de treball que s'ha fet servir en la intervenció.

Aquests són els **objectius generals** plantejats en el projecte d'intervenció:

1. Oferir activitats educatives i formatives que trenquin amb el model determinat estàndard d'identitat de gènere i uns atributs de gènere que tracten de (re)educar les

dones en els rols tradicionalment assignats i que aportin als seus processos d'apoderament.

2. Oferir un espai on, des d'un punt de vista dels drets sexuals i reproductius, s'ofereixin com a viables altres formes de viure les relacions sexuals, afectives i familiars més enllà de la perspectiva hegemònica, la qual sovint es presenta i viscuda com a l'única opció possible.
3. Facilitar informació i coneixements des d'una perspectiva de gènere i interseccional sobre la salut i els drets sexuals i reproductius amb la finalitat d'oferir eines per prendre decisions per poder viure una sexualitat lliure de violències de gènere.

Considerem que, amb més èxit en algunes intervencions i més dificultats en unes altres, tal com s'explicarà en la segona part d'aquesta publicació, els objectius plantejats en el projecte s'han assolit intervenció rere intervenció. Els indicadors d'avaluació així ens ho assenyalen i aquest és un fet que ens fa pensar en la necessitat de la continuïtat del projecte i, consegüentment, que aquest sigui un projecte de llarga durada sobre el qual puguem tornar a escriure una nova publicació dins d'aquesta col·lecció. Esperem que sí. De moment però, comencem per la primera.

1. La intervenció

L'entrada als centres penitenciaris no és fàcil. No importa el fet d'anar-hi cada any, sempre és complicada. Això ens fa prendre consciència que estem davant d'una institució tancada on els moviments estan constantment supervisats. Els equips educatius constitueixen una figura essencial per a nosaltres, són la nostra porta d'entrada a la presó. Si la comunicació amb ells és fàcil tot sempre és millor, si no és així la cosa es complica.

El programa d'intervenció en l'àmbit dels drets sexuals i reproductius a la presó s'inicia l'any 2013 amb una intervenció anual al Centre Penitenciari de Dones Wad-Ras (Barcelona); 3 anys més tard la intervenció s'amplia també a Brians 1 (Sant Esteve de Sesrovires), concretament al Departament d'Atenció Especialitzada (DAE). Durant aquests anys han participat en el programa unes 100 dones.

Cadascuna de les intervencions es desenvolupa en 5 sessions fetes setmanalment. Una de les sessions està reservada als espais d'atenció individual, on les dones participants podien triar tenir un espai privat de conversa amb alguna de les dues professionals. Aquests espais, però, també poden sorgir de forma espontània qualsevol dia després del taller, ja sigui a demanda de les participants o proposat per les facilitadores del taller.

Pel que fa al nombre de dones que conformaven els grups, és variable i oscil·lava entre 6 i 11 dones per grup. I de forma general, la seva participació estava condicionada al ritme quotidià de la presó. La participació en el taller es desenvolupava en paral·lel amb les visites a professionals, sortides programades, etc. A més a més, i tal com explicarem més endavant, la participació en els tallers variava molt en funció del centre penitenciar. Per exemple, l'assistència a les activitats programades en el DAE és obligatòria mentre que a Wad-Ras és totalment voluntària.

El text que aquí presentem és fruit del treball i la reflexió de les dues professionals que han realitzat la intervenció durant aquests anys, mentre que les dades aportades corresponen únicament a les quatre intervencions fetes els anys 2016 i 2017 en ambdós centres, Brians 1, on s'han fet 3 de les 4 intervencions, i Wad-Ras on es va realitzar una única intervenció. En aquests 4 tallers han participat un total de 35 dones.

Pel que fa als resultats, no pretenen ser representatius de les experiències de totes les dones que es troben empresonades, però donada la dificultat en l'obtenció de dades primàries en l'àmbit dels serveis penitenciaris, volem ser una modesta contribució a l'àmbit amb l'objectiu de mostrar que, un cop més, la consecució dels drets és fruit de la intersecció de diferents factors.

El fet de realitzar una intervenció en un àmbit on les persones amb les que es treballa estan privades de llibertat, fa que la intervenció sigui diferent i fan aflorar molts interrogants des del punt de vista de la intervenció. No obstant això, els espais en els qual s'ha intervingut, un DAE i Wad-Ras, presenten diferències substancials que també han afectat o modelat la nostra intervenció. A continuació detallarem una descripció de cadascun dels àmbits així com una reflexió sobre la intervenció que s'hi ha fet.

En darrer terme, volem assenyalar que en aquesta publicació falten les dones amb diversitat funcional, trastorns mentals o identitats no binàries, però això no vol dir que no existeixin. Precisament, la literatura feminista criminològica assenyala com alguns aspectes són desatesos pels serveis penitenciaris i nosaltres en som plenament conscients.

1.1 La intervenció al DAE (Brians 1)

Tres de les intervencions s'han desenvolupat en el Departament d'Atenció Especialitzada (DAE) de Brians 1. Un DAE, d'acord amb el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya:

Es un recurs terapèutic que adopta el model de les comunitats terapèutiques i s'ubica de manera estructural a l'interior d'un centre penitenciar, amb aïllament arquitectònic i funcional de la resta dels interns del

centre. En aquests departaments s'aborda la drogo-dependència des d'una perspectiva integral i generalment es tracta d'una intervenció intensiva lliure de drogues que persegueix l'abstinència total de l'usuari. El programa consta de diferents fases terapèutiques que van apropant l'usuari a l'exterior per generalitzar els aprenentatges. La durada de la intervenció és d'entre nou mesos i un any.

Per tant, les dones que estan al DAE viuen en un espai aïllat de la resta de dones que estan a la presó, no comparteixen pati, no comparteixen menjador... la convivència i les relacions interpersonals es redueixen al grup que fa el tractament. Estar al DAE no és senzill, el règim d'activitats és intensiu i obligatori, el tractament pot ser dur i per tant això confereix als grups amb els quals hem treballat unes característiques especials.

Pel que fa al funcionament, totes les activitats que es desenvolupen al DAE es programen des de l'equip educatiu d'aquest departament i són obligatòries per a les dones internes, això vol dir que, independentment de la seva motivació o interès en les activitats, les dones han de participar-hi. En el cas de la intervenció que aquí es presenta també es va complir aquesta condició, és a dir, totes les dones presents al DAE van haver d'assistir-hi, ho desitgessin o no. La condició d'obligatorietat, com explicarem més endavant, va suposar una dificultat i a la vegada va facilitar alguns aspectes del desenvolupament del taller.

Pel que fa als espais individuals, en les sessions dutes a terme al DAE es van realitzar gairebé sempre en el dia pactat prèviament amb les internes, però també es van donar alguns moments espontanis i informals al marge del dia programat. Els motius de les consultes eren diversos i variats.

1.2. La intervenció al Centre Penitenciari de Dones de Barcelona, Wad-Ras

Wad-Ras té una particularitat com a centre penitenciari. Hi coincideixen les dones que estan en règim preventiu (dones que encara esperen la sentència), les dones en règim ordinari o segon grau (que ja estan complint sentència) i les dones que estan en règim obert o tercer grau (que poden o no dormir al centre). El fet de ser un espai on conviuen dones amb situacions tan dispars confereix al centre penitenciari una atmosfera diferent respecte a Brians.

La participació en els tallers de Wad-Ras era lliure, és a dir, les dones podien triar si volien participar-hi o no, no obstant això, existia un filtre previ ja que les educadores del centre oferien la participació a aquelles dones que d'acord amb el seu criteri podien necessitar o estaven en un moment en el qual podien aprofitar la seva implicació en el taller. També el boca-orella entre les pròpies companyes feia que de forma espontània s'interessessin en algunes de les sessions sense necessàriament formar-ne part durant la resta de jornades. Aquesta flexibilitat és un punt fort però també una dificultat per al desenvolupament dels tallers, com explicarem més endavant.

Pel que fa les atencions individuals, a Wad-Ras no es van desenvolupar en tots els casos. Un dels motius principals té a veure amb l'absència d'espais físics que afavorissin la intimitat necessària. No obstant això, en aquesta publicació no parlarem sobre aquests espais d'atenció individualitzada, sinó que ens centrarem en els espais de treball grupal.

L'arquitectura dels centres penitenciaris és un factor que defineix la vida i l'experiència d'empresonament de les persones que s'hi troben; també per a les professionals pot constituir una dificultat i un fet a tenir en compte en el disseny i implementa-

ció de la intervenció. L'estructura de Wad-Ras és molt diferent a la de Brians, ja que aquesta es correspon amb el model de *Centre-tipus* instaurada l'any 1991, i que seguirien tots els centres penitenciaris construïts a partir d'aleshores. Això fa que moure's per Wad-Ras sigui més fàcil, encara que hi ha portes que separen els espais i dificulten la circulació, i persones funcionàries que constantment obren i tanquen portes davant i darrere teu. Brians, en canvi, fa més sensació d'ofec. Potser hi entres distreta parlant amb la teva companya. Estar tancada en una presó durant unes hores passa com un fet poc important, però la realitat no és així. Hi entres com si res, però quan surts sents la lleugeresa. Són només dues hores de taller, un taller que pot semblar, com tants altres, que podem fer a centres formatius, centres cívics, instituts, però és aquesta lleugeresa la que ens indica que estem en un lloc diferent, i allà on el cap sembla no connectar, el cos sí que ho fa. Wad-Ras també et tanca, però sents més fluïdesa en els moviments supervisats que fas.

2. L'empresonament des d'una perspectiva de gènere

L'any 2010 l'Estat espanyol ocupava el primer lloc en la UE-27 pel que fa a nombre de dones empresonades. D'acord amb Serveis Penitenciaris (2016) el desembre del 2015 les dones empresonades eren 4.113; l'Estat espanyol va experimentar el seu creixement més fort entre els anys 80 i 90 del segle XX.

Aquesta dada, en el context de l'Estat espanyol, pot explicar-se a partir de la interacció de diversos factors, que tal com assenyala Almeda (2003) es resumeixen en: un precari estat del benestar, un augment del delictes contra la salut pública, un règim punitiu caracteritzat per l'absència d'alternatives a la pena privativa de llibertat, lligat amb l'enduriment de les sancions penals en determinats tipus de delictes.

Malgrat això, les dones empresonades representen una taxa molt inferior a la d'homes empresonats. El desembre del 2015, 9 de cada 10 persones internes eren homes, el 92,2% (Serveis Penitenciaris, 2016). Aquesta inferioritat numèrica s'ha traduït, tal com ja han assenyalat les investigadores feministes, en diverses desigualtats en quant als recursos i plantejaments del tractament penitenciari.

Les dones empresonades tradicionalment han estat un grup de població oblidat i pràcticament al marge de les polítiques públiques; pareix que els murs de les presons fan invisibles les persones que hi són a dins, també per les administracions públiques. La població penitenciària femenina prové de sectors social vulnerabilitzats i en risc d'exclusió social. Aquesta vulnerabilitat i exclusió no només es dona fora sinó també dins de la presó.

L'experiència penitenciària està plena de biaixos de gènere, encara que els centres penitenciaris semblen estar lluny de la vida social, els seus murs no són impermeables a tot allò que passa a fora, i el sexisme i l'heteropatriarcat travessen les parets de les presons per reproduir un funcionament androcèntric en el centre penitenciari.

L'empresonament és de per si sol ja un fet que vulnera els drets de les dones empresonades, en aquest context no és estrany afirmar que si els drets sexuals i reproductius en la població general ja estan poc reconeguts i s'han de lluitar constantment, en el marc de les presons encara estan més oblidats. Per una altra banda, les dones empresonades, de forma general, també presenten algunes particularitats pel que fa als drets sexuals i reproductius, tal com mostrarem a continuació.

3. Les dones amb què hem treballat

En aquesta secció oferim algunes dades sociodemogràfiques de les dones amb les quals hem treballat. Per a la recollida de dades es va elaborar un qüestionari que recull informació sobre el perfil sociodemogràfic, l'experiència penitenciària i la salut sexual i reproductiva. Només s'aporten les dades de les dones que van accedir de forma voluntària a respondre'l i sobre el qual prèviament havien signat un consentiment informat. No tots els qüestionaris estan complets, és a dir, no totes les participants als tallers van contestar totes les preguntes del qüestionari, sinó exclusivament aquelles que van voler, i així ho anirem assenyalant al llarg de la descripció.

3.1. Perfil sociodemogràfic

Els estudis criminològics feministes destaquen que tradicionalment les dones empresonades mostren algunes experiències de vida i característiques comunes, i que també es repeteixen, en major o menor mesura, en les dones que han participat en els tallers. Aquesta informació és rellevant per entendre la fonamentació pedagògica del taller i la intervenció associada. Com ja hem dit, les dades aquí aportades no pretenen ser universalitzadores.

Si fem un cop d'ull a les dades sociodemogràfiques, veurem que les edats de les dones amb què hem treballat als centres penitenciaris estan compreses entre els 21 i els 52 anys. La mitjana d'edat ha estat de 36,5 anys i la major part de les recluses estan en el grup d'edat comprès entre els 31 i els 40 anys. Si ho comparem amb les dades més recents disponibles publicades per Serveis Penitenciaris podem observar que, l'any 2015, les dones empresonades segons el seu grup d'edat estaven distribuïdes de la següent manera: 18 i 20 anys, 2,5%; entre 21 i 25 anys, 11,9%; entre 26 i 30 anys, 16,0%; entre 31 i 40 anys, 34,5%; entre 41 i 60 anys, 32,3% i més de 60 anys, 2,8%.

Taula 1. Distribució per grups d'edats

Interval edat	Participants tallers	Participants tallers %	Població penitenciària femenina total	Població penitenciària femenina total %
18 a 20 anys	0	0%	56	2,5%
21 a 25 anys	1	2,95%	262	12,05%
26 a 30 anys	5	14,70%	354	16,03%
31 a 40 anys	16	47,05%	761	34,48%
41 a 60 anys	12	35,30%	713	32,30%
Més de 60 anys	0	0%	61	2,76%
Total	34	100%	2207	100%

Font: elaboració pròpia a partir de les dades recollides i l'informe de Serveis Penitenciaris, 2016.

Pel que fa al grau penitenciari, totes les participants es troben en segon grau, i algunes en tercer grau. L'any 2015 el gruix de la població penitenciària femenina de dones que estaven a la presó s'hi trobava en règim de segon grau amb un percentatge del 72,7%, en tercer grau hi havia un 25,1% de dones, mentre que només el 2,2% es trobava en primer grau (Serveis Penitenciaris, 2016).

Pel que fa a les condemnes, hem pogut aconseguir poques dades al respecte, únicament en 12 casos van respondre a la pregunta, i 3 d'aquests estaven en règim preventiu i a l'espera de judici i sentència. La resta de penes oscil·laven entre els 11 mesos i els 12 anys. La mitjana de la pena estava al voltant dels 5 anys de condemna.

Pel que fa al nivell de formació, predominen les dones que han completat l'educació secundària, amb 16 de les 35 dones, seguit de les 13 dones que van completar l'educació primària, en tercer lloc les 4 dones que no tenen estudis i, per últim, 2 participants que tenen estudis universitaris. A l'informe de Serveis Penitenciaris aquestes dades no apareixien disgregades per sexe.

Taula 2. Distribució per nivell d'estudis assolits

Nivell estudis	Participants tallers
Sense estudis	4
Primària	13
Secundària	16
Universitaris	2
Estudis de postgrau	0

Font: elaboració pròpia a partir de les dades recollides, 2016.

Ara passem a l'anàlisi d'unes altres característiques que, tal com assenyala la literatura feminista elaborada sobre presons, són trets que es repeteixen entre la població femenina reclusa. A més a més de no comptar amb l'atenció suficient per part de les serveis penitenciàries, algunes d'aquestes característiques poden significar una font d'estigma, com és el cas de la maternitat, que com veurem és un tret distintiu de les dones empresonades però que a la vegada les estigmatitza doblement: per trencar les normes sent mares (Francés i Serrano, 2011).

3.2. Maternitat

La maternitat és tal vegada un dels trets més definitoris de les dones empresonades. El 80% de les dones recluses a

l'Estat espanyol són mares. A més a més, la taxa de fecunditat d'aquest col·lectiu és més alta que la de les dones en llibertat. Concretament, en el cas de l'Estat espanyol, l'any 2007 la taxa de fecunditat era del 2,7% mentre que la de les dones no empenonades era d'un 1,3%. El 38% d'aquestes dones amb filles i fills tenien consideració de família nombrosa, i el 70% de les seves filles i fills eren menors de 18 anys (Yagüe, 2007). D'acord amb les dades recollides a través dels qüestionaris, de les 33 dones que van contestar, 25 d'elles tenen filles i fills i 8 no en tenien. Pel que fa al nombre total de filles i fills, en tenien 52. La mitjana era, per tant, de 2 filles i fills per dona.

Taula 3. Nombre de filles i fills

Nombre de filles i fills	Participants tallers
1	9
2	5
3	7
4	1
5	5
6	2
NC	1

Font: elaboració pròpia a partir de les dades recollides i l'informe de Serveis Penitenciaris 2016.

Algunes de les característiques d'aquesta població que ocupa el primer lloc d'empenonament a l'Europa dels 27 comprenen una taxa de fecunditat més alta que la mitjana a l'Estat espanyol, 2,7% i 1,3%, respectivament; el 38% tenen consideració de família nombrosa i monomarental, ja que en una gran majoria aquestes dones són les caps de família (Ballesteros i Almeda, 2015).

La monoparentalitat és també un tret distintiu, ja que moltes de les dones empresonades que són mares estan al capdavant de llars monoparentals, fet que significa que són les encarregades de mantenir les seves filles i fills, habitualment en exclusiva, un aspecte que fa de la privació de llibertat un handicap encara més gran. Tot i que nosaltres no preguntàvem directament (si en el moment de la detenció o en l'actualitat constituïen una llar monoparental) sí vam demanar que amb qui convivia els seus fills i filles mentre elles estaven a la presó. 19 dones van contestar a la pregunta "amb qui conviu les teves filles i fills?", en 12 casos les filles i fills estaven convivint amb el pare biològic, no obstant això, aquesta circumstància no implica que siguin parella en l'actualitat. De fet, si mirem quantes de les dones amb les quals hem treballat tenen parella en l'actualitat 17 en tenen, 13 no en tenen i 5 dones no han contestat la pregunta i per tant no ho sabem si tenen parella o no. En els 13 casos en què han contestat la pregunta, sabem que 11 de les parelles estan en llibertat, tot i que dues estan en comunitats autònomes que no són Catalunya i dues de les parelles es troben empresonades també.

Pel que fa a l'opció sexual de les dones que han participat als tallers, totes les dones a excepció de dues van identificar-se amb l'opció sexual heterosexual, independentment que a la presó poguessin optar per una opció diferent.

Tal com la criminologia feminista ha descrit, el fet de ser mare a la presó és un estigma que defineix l'experiència de les dones empresonades, ja que aquestes no només trenquen amb la feminitat normativa pel fet d'estar en un centre penitenciari, sinó que trenquen també amb l'ideal de bona mare, fet que agreuja l'estigma donat, atès que la construcció de la feminitat normativa no admet la doble transgressió que suposa el fet de ser dona, mare i estar empresonada (Naredo, 2007).

3.3. Delictes contra la salut pública i toxicomanies

D'acord amb l'Informe General de l'Administració Penitenciària de l'any 2016, el qual s'elabora amb dades de l'any 2015, el 39,4% de les dones empresonades ho estan per delictes que el codi penal tipifica com a delictes contra la salut pública, que entre d'altres implica el tràfic amb substàncies tipificades com a il·legals; i en segon lloc, amb un 31% dels casos, destaquen els delictes contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic. És a dir, 7 de cada 10 dones preses ho estan per algun d'aquests dos motius. La condemna mitjana per aquest tipus de delicte està en una mitjana de 6 anys.

Els delictes contra la salut pública relacionats amb el fet de ser dones estrangeres, sovint, es tradueix en delicte de tràfic, el que popularment es coneix com a mules. En el grup amb què hem treballat es trobaven diverses dones en aquesta situació i que compartien edats molt joves i necessitats econòmiques com a motivació única i principal i no tenien cap addició. Aquest era el cas de les dones provinents del Brasil i de l'Argentina, que havien arribat a l'aeroport de Barcelona i havien estat acusades de tràfic de drogues.

Pel que fa a les toxicomanies, d'acord amb el projecte d'investigació MIP (2005), un nombre alt de dones que es troben privades de llibertat a les presons espanyoles tenen addiccions a diferents substàncies, tal com assenyala Igareda, l'any 2007, entre un 50 i un 70% de les dones empresonades tenia una addicció, no obstant això, no ha estat possible trobar dades oficials, ja que Serveis Penitenciaris no presenta aquestes dades disgregades per sexe.

De les dones amb què hem treballat només les del DAE estaven en procés de recuperació d'una addicció, mentre que les dones

de *Wad-Ras*, de forma general, no presentaven cap addicció, tret d'alguna excepció.

3.4. Dones migrades/dones sense nacionalitat espanyola

El 27,4% de les dones empresonades a l'Estat espanyol l'any 2015 eren estrangeres i, per tant, existeix una sobrerrepresentació en la població penitenciària estrangera. En el cas de les dones amb les quals vam tenir relació a *Wad-Ras*, aquest va ser un tret molt definitori ja que el grup estava format per dones del Brasil, l'Equador i l'Argentina que estaven acusades de tràfic de drogues, mentre que als tres grups amb els quals vam treballar a Brians 1, només hi havia una dona estrangera provinent del Marroc.

3.5. Violència en la parella

La incidència de la violència en les dones que estan en presó és elevada. D'acord amb diverses investigadores (Igareda i Cruells, 2005) un nombre altíssim de les dones empresonades han patit algun tipus de violència masculista; s'hi inclouen agressions en la infància, agressions sexuals, maltractaments en l'àmbit familiar, prostitució forçada, etc., concretament el projecte MIP (2005) fixa la dada en el 88,4% de les dones empresonades.

Malgrat el qüestionari administrat no recull aquesta variable, de manera habitual les participants van anotar-hi haver viscut situacions de violència tant en la infància (per part de pares principalment) com en l'etapa adulta. En aquest cas, en el marc de relacions sexoafectives. Aquests relats sobre les violències patides sorgien tant en l'espai grupal com en l'espai individual que oferíem al final de les sessions.

4. Drets sexuals i reproductius i presó

Els drets sexuals i reproductius es fonamenten en el dret a gaudir d'una vida sexual satisfactòria i agradable en tot el cicle vital, lliure de coerció i discriminació, i respectuosa amb l'autonomia sexual de les persones. Es basen en el reconeixement i respecte a la capacitat de decidir de forma lliure i responsable, sense discriminació, coerció o violència, si es vol o no tenir filles i fills. Implica també garantir la salut sexual i reproductiva entesa com un estat de benestar físic, emocional, mental i social en relació a la sexualitat (FPFE, 2010).

Els drets sexuals i reproductius, entre altres qüestions, comprenen el dret a l'autonomia personal i al reconeixement davant la llei, així com el dret a la llibertat sexual. Són drets que impliquen que les persones han de tenir el control i han de poder decidir lliurement sobre assumptes relacionats amb la sexualitat, dret a triar les seves parelles sexuals i a experimentar el seu potencial i plaer sexual amb plenitud, dins d'un marc de no discriminació i amb consentiment. I també el dret a la salut i als beneficis de l'avenç científic, pel qual totes les persones tenen dret a gaudir del més alt estàndard possible de salut física i mental, que inclou els determinants essencials de la salut, l'accés a l'atenció de la salut sexual per a la prevenció, diagnòstic i tractament de totes les inquietuds, problemes i trastorns sexuals.

Són fonamentals el dret a Dret a la Informació i a l'Educació en matèria sexual i reproductiva i, en particular, l'accés al material informatiu específic per garantir la salut i el benestar de les persones. L'educació i informació proporcionada han de ser suficients per garantir que les decisions relacionades amb la seva vida sexual i reproductiva es prenguin amb el consentiment ple, lliure i informat. Un dret en què s'inscriu aquesta intervenció.

Hem de tenir en compte també que, a tots aquests drets, se'ls aplica el principi d'universalitat, és a dir, totes les persones, sense cap tipus de discriminació, tenen el dret a gaudir-ne plenament. També són drets inalienables, això vol dir, que cap persona pot renunciar-hi, i perquè això sigui efectiu cal que tota la població conegui aquests drets i sàpiga que pot exercir-los. Per últim, també se'ls aplica el principi d'interdependència, ja que tots els drets estan estretament relacionats, de forma que el ple exercici de cadascun no és possible sense el desenvolupament dels altres, alhora que cadascun té un recorregut propi.

La nostra intervenció, en el marc d'aquest programa, es tradueix a portar aquest marc de drets a les institucions privatives de llibertat per a dones. Com ja hem assenyalat, les presons no són estructures alienes ni impermeables a les tendències que es produeixen en el conjunt de la societat i, per tant, els estereotips i rols de gènere propis de la societat patriarcal també es reproduïen en els centres penitenciaris, la manca d'informació, els tabús i prejudicis al voltant de la sexualitat i reproducció també hi són presents així com també una manca d'atenció en relació amb les necessitats de la població penitenciària femenina, que poden expressar-se en la manca de tampons i compreses (de més d'un tipus) fins a una manca d'atenció o informació.

Per una altra banda, algunes de les característiques de les dones empresonades ens mostra clarament la pertinència d'una intervenció d'aquestes característiques, ja que les presons continuen acollint dones amb un perfil social determinat: pobresa, vulnerabilitat i exclusió social.

Aquestes característiques presents en el gruix de les dones internes mostren com la consciència sobre els propis drets està desdibuixada i per això cal treballar de forma intensa en l'enfortiment dels seus drets sexuals i reproductius per tal que puguin

establir i viure les seves relacions sexoafectives d'una forma lliure, plena i informada.

En darrer terme, la salut sexual i reproductiva és un aspecte vital en la formulació de polítiques públiques, ja que suposa la garantia de drets i la millora de la qualitat de vida de la població, que també ha d'incloure les persones que estan en règim de privació de llibertat. La nostra intervenció, tanmateix, anava adreçada a enfortir l'autonomia de les dones en relació a les qüestions de gènere i drets sexuals i reproductius. Per això, vam formular 8 preguntes que implicaven, concretament, el dret a la informació, a l'educació i el dret a triar si tenir filles o fills.

Una de les qüestions que vam demanar era quan va ser la darrera vegada que van rebre atenció ginecològica. De les 34 dones, la majoria, 23, van rebre atenció ginecològica fa menys d'1 any.

Taula 4. Darrera visita ginecològica

Darrera vegada que van rebre atenció ginecològica	Nombre de participants tallers
Mai	1
Fa menys d'1 any	23
Fa entre 1 i 3 anys	6
Fa més de 3 anys	1
Fa més de 5 anys	1
No contesten	3

Font: elaboració pròpia a partir de les dades recollides, 2016

Pel que fa a l'ús dels mètodes anticonceptius, en general han manifestat no fer-ne servir, 21 de les dones, malgrat que 17 dones afirmen tenir parella. En 3 casos fan servir el preservatiu masculí, en 7 casos més fan servir mètodes hormonal: el DIU en 5 casos, i l'implant i la injecció trimestral en un únic cas. Per últim, 1 dona no va contestar la pregunta. La pregunta que pretenia conèixer si havien fet servir la pastilla postcoital va obtenir com a resposta: en 13 casos la van fer servir, en 19 no l'havien fet servir mai i en 3 casos no van contestar la pregunta.

Pel que fa al fet de decidir si tenir filles i fills, vam demanar si havien interromput un embaràs de forma voluntària algun cop al llarg de la seva vida, i de les 32 dones que van contestar la pregunta, 16, el 50%, sí havíem interromput un embaràs, mentre que altres 16 no n'havien interromput cap. No coneixem el nombre d'avortaments practicats per cada dona.

Pel que fa a les infeccions de transmissió sexual (ITS), 5 de les dones declaren que se li ha diagnosticat alguna. Les ITS diagnosticades han estat condilomes en 3 casos i en 1 cas el Virus del Papil·loma Humà (VPH), en un cas no recorda quin va ser el diagnòstic. 26 dones afirmen no haver tingut cap diagnòstic d'ITS i en 4 casos no van respondre la pregunta.

En darrer terme, i en relació al dret a la informació i educació, vam demanar a les dones si han participat en alguna formació sobre salut sexual i reproductiva. De les 32 respostes obtingudes, en 20 casos van contestar que sí mentre que en 12 van contestar que no. En algunes ocasions aquesta formació s'havia desenvolupat en el marc de l'escola o bé en el marc de tallers com el que estàvem desenvolupant.

Metodologia de treball i desenvolupament de les sessions

Aquesta segona part de la publicació està dedicada a la metodologia de treball de la intervenció. La reflexió constant s'ha plantejat de forma inevitable a l'hora de realitzar un projecte socioeducatiu d'aquestes característiques en una institució tancada com són les presons de dones.

Des d'un enfocament formatiu-participatiu i respectuós amb les particularitats del grup, de forma general, la metodologia aplicada permet:

1. Crear l'espai necessari per a la participació i l'exposició de les preocupacions, vivències i coneixements previs de les dones assistents a la formació.
2. Abordar els conceptes necessaris per adquirir i incorporar, tant coneixements com les habilitats necessàries per al reconeixement i assumpció dels drets sexuals i reproductius.

Com comentàvem, amb diferents metodologies s'ha pretès facilitar un espai on, des d'un punt de vista dels drets sexuals i reproductius, apareguessin com a viables altres formes de viure les relacions sexuals, afectives i familiars més enllà de la perspectiva hegemònica, la qual sovint es presentada i viscuda com l'única opció possible i també com a la desitjable i correcta. Amb aquesta finalitat, s'ha treballat a partir de dinàmiques participatives a nivell grupal que afavoreixen la participació activa i el procés de reflexió del grup. A partir de la realització d'aquestes dinàmiques es mostra com la desigualtat de gènere que afecta les dones de totes de les cultures, països, edats i nivells socials i que s'expressa en l'obligatorietat de viure la seva vida sexual i reproductiva d'acord amb la norma i segons un prisma que responsabilitza les dones de la violència que exerceixen els homes. Amb la intervenció, si bé l'objectiu és el qüestionament a la socialització del gènere, en cap cas s'ha pretès que les dones participants se sentin obligades a apoderar-se i canviar allò que no els agrada sinó que s'ha volgut contribuir a desculpabilitzar i situar les experiències viscudes en el marc de la societat patriarcal.

1. Experiències “d'èxit” i aprenentatges

L'objectiu d'aquest apartat és presentar dues reflexions. Són reflexions que no necessàriament tenen a veure en exclusiva amb el treball amb dones privades de llibertat, però sí les volem emmarcar aquí perquè ha estat en aquest projecte on hem trobat l'espai amb les companyes per parlar de qüestions que freqüentment es repeteixen també en altres projectes en els quals treballem amb grups de dones.

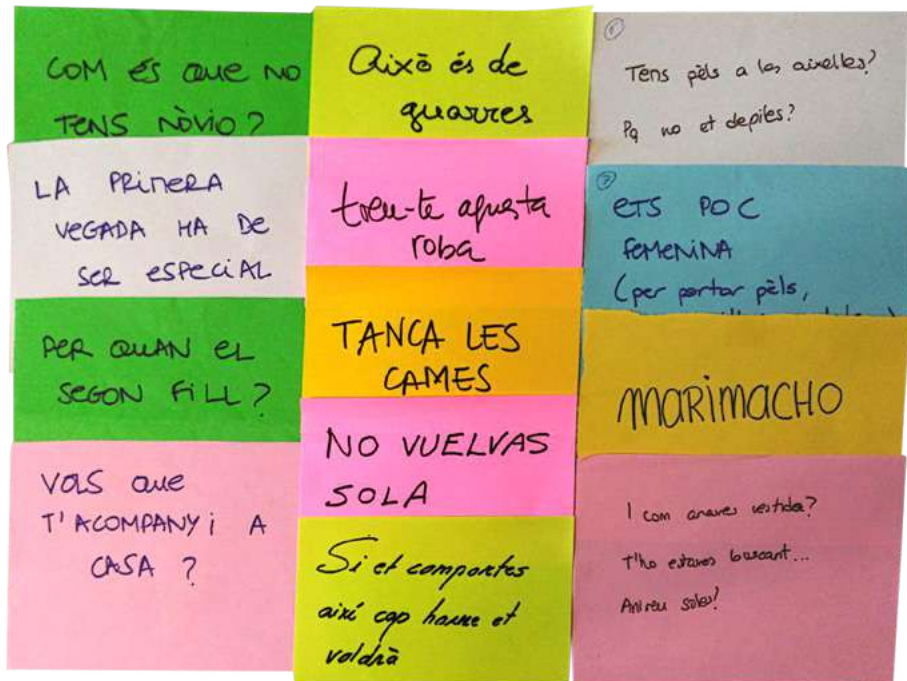
La primera d'aquestes reflexions té a veure amb la metodologia que fem en els tallers, i es comenta a continuació posant una atenció especial en les necessitats de treballar el cos i les emocions en projectes com aquest. La segona, és una reflexió

respecte a les demandes més freqüents de les dones que participen en els tallers i la nostra forma d'abordar-les per oferir a les internes alguna resposta.

Comencem desenvolupant la reflexió sobre la metodologia de treball emprada.

1.1. Metodologia que passa pel cos

Per assolir el primer dels objectius del projecte utilitzem tècniques de *role-playing*, que ens permeten explorar com ha estat el procés de socialització de gènere de les dones: com han viscut (i viuen) els missatges que han anat rebent al llarg de la seva vida i que tenen com a objectiu "construir-les" com a dones; com es van anar assumint aquests missatges, com a partir d'aquests s'ha anat conformant la seva forma de vestir, de pensar, de moure's i de viure la sexualitat i les relacions sexoafectives.

Aquesta exploració la fem a través de diferents frases que les dones treuen de les seves experiències personals. Frases de la infantesa, però també frases d'altres etapes vitals, com pot ser l'actual. Frases que ens parlen dels estereotips i de com aquests estereotips poden ser viscuts com una imposició, com una forma d'opressió i negació de les llibertats.

Tanca les cames, i com a anaves vestida, t'ho estaves buscant, anireu soles?, com és que no tens nòvio?, la primera vegada ha de ser especial, això és de guaires, treu-te aquesta roba, ets poc femenina, tens pèls a les aixelles? per què no et depiles?, no tornis sola, si et comportes així cap home et voldrà, marimacho, per quan el segon fill? vols que t'acompanyi a casa?

Arrel d'aquest exercici sorgeixen reflexions importants sobre les figures paternes i maternes com a agents de socialització primària. De vegades, aquestes reflexions culpabilitzen les mares i els pares per ser emissors directes de missatges que les dones expressaven haver acceptat tot i sentir-los aliens a elles i als seus desitjos.

Altres reflexions valoren que, almenys un o els dos progenitors oferissin una certa llibertat per créixer i expressar-se com volien fer-ho independentment del sexe i gènere que se'ls hi havia assignat en néixer, llibertat per ser les nenes i dones que volien ser i no aquelles que marcaven els estereotips de la feminitat. Sigui com sigui, les reflexions sempre porten a parlar de transgressions pròpies i també d'aquelles creades, tal vegada, per aquestes figures maternes i/o paternes.

Pel que fa a les transgressions pròpies, a través de les tècniques teatrals s'exploren aquelles formes de ser dona que, tot i sentir que formen part de si mateixa, han quedat més relegades, silenciades, ignorades i jutjades pel fet de no encaixar en

el que s'espera de la feminitat segons el sistema sexe-gènere. Ho explorem, com dèiem, des de qualsevol etapa vital. Tan sols oferim una petita indicació: per treballar respecte el procés de socialització del gènere, no cal que anem a cercar episodis molt dolorosos, podem rescatar una frase que potser en el seu moment va fer mal però que ara ja sentim llunyana¹. Es tracta de saber com et vas sentir, com creus que això et va afectar en el desenvolupament de la teva vida, què haguessis volgut dir i no vas dir, i potser, arribades a aquest punt, fer-ho: dir el que no vas dir. Aquest és un exercici que ens serveix com a excusa per reflexionar, des de les emocions i les pròpies experiències, sobre com aquests missatges ens oprimeixen. Mostrar la diversitat en el “ser dona” i donar un espai perquè **totes les formes de ser dones siguin acollides sense jerarquitzar-les** ha estat una constant en el taller, però especialment un punt treballat a partir d'aquestes tècniques.

Per una banda, i en relació al punt anterior, l'experiència de treball a la presó ha fet que posem en pràctica alguns canvis metodològics respecte a la nostra forma de treballar en els tallers per a dones fets en altres contextos. En el darrer any s'han incorporat metodologies on el cos, la música i el teatre han comptat amb més protagonisme. Considerem que és fonamental que **allò que aprenem seguint lògiques racionals ho posem en pràctica i per tant, ho passem pel cos i les emocions**. Passar pel cos significa experimentar, i sovint significa també descobrir les contradiccions que hi ha entre allò que diem, allò que sentim i com actuem (conducta). Per una altra banda, i en relació al treball amb els estereotips, passar pel cos significa, seguint la dinàmica que plantejem en aquest projecte, donar una resposta als missatges estereotipats: contestar d'alguna

1 - Les tècniques teatrals són eines molt potents per treballar, però a la vegada ens poden portar a situacions doloroses difícils de gestionar en un espai grupal de curta durada. En aquest sentit, si bé són eines que podem utilitzar quan ho fem hem d'atendre a diferents criteris que garanteixin la seguretat i cura en el grup i, òbviament, comptar amb l'aprovació per part del grup per explorar vivències personals a través d'aquestes tècniques.

manera a allò que ens deien o ens diuen que hem de ser, donar un lloc, el primer lloc, a la dona que sentim que volem ser i no a la dona que s'espera que siguem. Cal sortir de l'estereotip i mostrar entre totes la gran diversitat de dones que existeixen.

1.2. Oferir/trobar la millor resposta

En aquest apartat volem parlar de dues qüestions que considerem importants a tenir en compte en el treball amb grups de dones. La primera fa referència a les demandes més freqüents per part de les dones en relació a la sexualitat. La segona té a veure amb la forma en que l'APFCIB sol abordar aquestes demandes. Anem per parts.

Les formacions construeixen espais en els quals tractem d'oferir una visió molt ampla de la sexualitat on totes les vivències, emocions i pensaments tinguin cabuda en un marc de drets. Sovint succeeix que ens trobem **demandes concretes en relació al plaer**. La demanda sol ser: “vull gaudir, vull passar-m'ho bé, vull tenir orgasmes”. Què fem, com ho fem i amb qui ho fem és molt important, però no és suficient. En aquesta direcció, davant d'una demanda centrada en el plaer iniciem una conversa amb totes les participants del grup en relació al que entenem per plaer i la necessitat de l'autoconeixement. De vegades, aquesta conversa es genera a partir d'una dinàmica concreta per conèixer zones sensibles en el cos i formes d'auto-explorat-se, però altres vegades senzillament s'inicia la conversa sense la necessitat de presentar cap dinàmica que la faciliti. En el transcurs d'aquesta conversa les dones van destriant les informacions que es donen en funció de la utilitat per a les seves vides, intentat cercar la millor resposta per elles, una resposta que, evidentment, pot ser diferent en cada cas.

No és fàcil parlar de la pròpia sexualitat, ni és fàcil ser conscient que per “sortir” d'una situació que no t'agrada o en la qual no acabes de sentir-te bé, tal vegada has de canviar coses i potser

algunes d'aquestes coses són difícils de canviar... Quan parlem d'aquesta *millor resposta* per a elles ens referim a aquella que es pot sostenir en el moment, la que em fa caminar cap a un lloc on em sento segura. Potser no arribo allà a on vull arribar, però camino fent parades en llocs segurs. Si en algun moment l'explicació que dono als meus dubtes, neguits, conflictes i problemes en relació a la meva sexualitat sento que ja no em serveix, buscaré noves explicacions, nous camins, seguiré el trajecte.

Nosaltres intentem treballar aquestes idees **oferint tantes eines perquè siguin les dones les que prenguin les decisions que els semblin millors per a elles en aquest moment de les seves vides**. Aquesta ens sembla una bona forma de treballar, no només perquè com a entitat ens sentim còmodes aquí, sinó també perquè creiem que cada dona ha de fer el que vulgui amb allò que li oferim, perquè només ella sap què li fa bé i què no i, encara que de vegades les tries puguin anar cap allò que li fa mal, només ella té tota la informació de la seva vida, només ella pot saber què pot sostenir ara. Nosaltres només estem de pas.

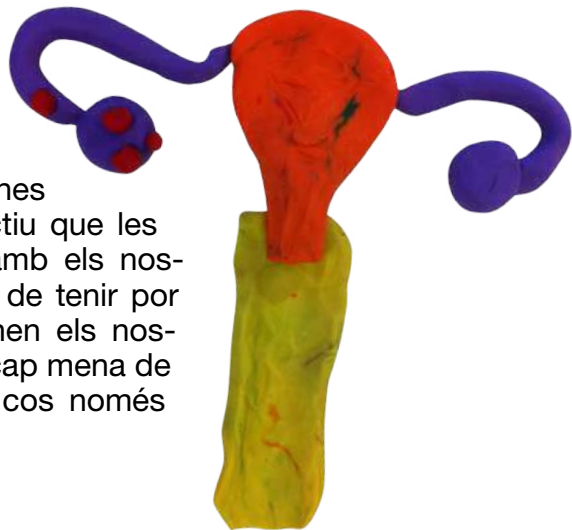
Per una altra banda, si bé una de les demandes més freqüent en els tallers té a veure amb el plaer, també és cert que les dones solen demandar també molta informació sobre el cicle menstrual per tal de conèixer en quin moment és més probable que puguin quedar-se embarassades en el cas de mantenir relacions sexuals heterosexuales sense l'ús de cap mètode anticonceptiu. Així doncs, l'interès a abordar la sexualitat des de la seva vessant més reproductiva també té un protagonisme especial en els tallers a causa dels desitjos de maternitat (o l'absència d'aquest) per part d'algunes de les participants. D'aquesta manera, ja sigui des d'una vessant més centrada en el plaer o en aquella més reproductiva, la qüestió és que ens trobem que les dones demanen conèixer-se més, conèixer més els seus cossos i saber com funcionen. Demanen tenir

autonomia, agència per proporcionar-se plaer o per indicar a on i com volen ser estimulades per una altra persona, agència per controlar el ser cycle menstrual i amb això la possibilitat de quedar-se embarassades quan elles ho desitgin, si ho desitgen. En aquest sentit, volem destacar que el treball que realitzem amb les dones en l'àmbit de la sexualitat segueix tenint com a eix central **l'autoco-neixement i l'apropiació dels seus cos-**

sos, plaers i desitjos. Les companyes que en els anys 70 ja lluitaven pels drets de les dones, algunes d'elles fundadores d'aquesta associació, llegint això segurament ens dirien que com pot ser que encara ara seguim realitzant

el que seria una estructura de taller clàssica dels anys 70... La resposta és que, tot i la conquesta de drets importants gràcies a la lluita feminista, encara queda recorregut per fer, encara que a nivell formal s'han establert paràmetres com els drets sexuals i reproductius, que haurien de facilitar aquesta conquesta, que al capdavant és desigual i es veu esbiaixada per la classe social, l'ètnia, l'opció sexual... El sistema patriarcal continua imposant de quina manera hem de viure les dones la nostra sexualitat i assumeix que el plaer no correspon per igual a dones i homes i, mentre això sigui així, els tallers de sexualitat amb dones seguiran tenint com a objectiu que les dones puguem connectar amb els nostres propis desitjos, deixem de tenir por al plaer que ens proporcionen els nostres cossos i creiem, sense cap mena de dubte, que sobre el nostre cos només nosaltres decidim.

Dificultats trobades en el procés d'intervenció i reflexions al respecte

Treballar amb grups presenta algunes dificultats relacionades amb la mateixa metodologia de la intervenció, però en aquest apartat volem assenyalar principalment aquelles dificultats directament vinculades amb les característiques dels grups en una presó.

En aquest sentit, en aquest apartat volem apuntar algunes de les dificultats trobades durant la intervenció en els centres penitenciaris i que han representat reptes i han tingut com a conseqüència canvis pel que fa a l'execució del projecte. Aquestes dificultats les resumirem en tres idees: les que fan referència al procés de constitució del grup, les que tenen a veure amb la implicació de les participants en el desenvolupament del taller i per últim, les dificultats per aconseguir que el taller esdevingui l'espai de seguretat que hauria de ser. A continuació desenvolupem cadascun d'aquests temes.

1. La constitució del grup

Un aspectes que volem destacar és la **voluntarietat de la participació en el taller**. Com ja hem avançat, les intervencions realitzades a Wad-Ras i Brians 1 són diferents en aquest aspecte. Al CP Wad- Ras les dones s'apunten al curs voluntàriament, mentre que al CP Brians 1 la formació forma part del pla d'activitats i és d'obligat compliment per a totes les dones que estan al DAE. Aquest fet fa que a Wad-Ras les dones comptin amb més "llibertat" per assistir o no a les sessions. Una llibertat de la qual fan ús i dona com a resultat una gran **variabilitat en el grup, fruit de l'assistència intermitent² o la incorporació de noves participants en cada sessió**. En aquest sentit, durant les cinc sessions que dura el taller ens trobem amb la dificultat de no comptar amb un grup estable tot i que l'interès de les dones és notable. Aquest aspecte no permet fer un treball continuïtat amb el grup i les sessions presentades i, per tant, requereix que aquestes sessions siguin pensades també de forma independent les unes de les altres. D'aquesta manera, qui assisteixi a la totalitat de les sessions veurà la continuïtat, però qui no pugui o no vulgui assistir a totes les sessions, podrà percebre que en una sessió es comença i s'acaba un contingut.

2. Connectar i no connectar amb el taller

Hem de remarcar, seguint amb la línia de les dificultats que tenen a veure amb les característiques dels grups de la presó, a Brians, com ja hem comentat, la intervenció es fa amb les dones del Departament d'Atenció Especialitzada (DAE), on s'ofereix una atenció a les dones amb problemes de consum de drogues. En aquest sentit, sovint ha passat que en el grup trobàvem dones que com a part del tractament prenen medicaments durs que afecten al seu **estat d'atenció i concentració**. Aquesta característica s'ha abordat a partir de redissenyar

2 - L'assistència als tallers conviu amb obligacions com ara els torns de biblioteques, cuina, etc., però també amb visites de les advocades i advocats, visites mèdiques, etc.

les sessions del taller de tal manera que comptéssim amb dinàmiques de moviment (sobretot a l'inici del taller) que motivessin i activessin les dones per tal "d'entrar" en el taller. També s'ha respectat el ritme de les dones que es troben en tractament, que malgrat expressar dificultats per a la participació si manifesten que poden seguir el taller de forma més passiva, escoltant les intervencions.

3. El taller com un espai de seguretat

Un altre aspecte que volem anomenar és aquell que té a veure amb **les dinàmiques relacionals del grup**. Si bé al CP Wad-Ras podem trobar-nos amb grups que tenen ja certes dinàmiques relacionals que poden interferir en el desenvolupament del taller, és en el DAE on això pren molt més protagonisme, ja que la convivència és molt més intensa i l'obligatorietat de participació al taller no deixa marge a gestionar els possibles conflictes a partir de la no participació en aquest espai. Sigui en un centre o en un altre, ens trobem que les dones que participen són dones que conviuen en un mateix espai 24 hores al dia i on les afinitats i les dificultats en les relacions es veuen accentuades. Aquesta realitat fa que el fet de parlar de sexualitat i, en certa mesura, manifestar al grup com la penses i la vius, no sempre sigui una proposta ben rebuda. Hi ha grups on totes les dones manifesten sentir-se molt segures, i grups on trobem dones que no se senten còmodes i mostren actituds més defensives. Parlar de sexualitat amb companyes amb les quals passes 24 hores al dia té riscos, i aquella frase que sovint diem les professionals respecte a "el que es parla en el taller, es queda en el taller" cal revisar-la en cada sessió. Una revisió que han de fer les dones, perquè només cada una sap si és possible o no sentir-se segura i en funció d'això, decidir fins on s'exposa. Però també una revisió que han de fer les persones que portem el taller ja que també és responsabilitat nostra vetllar per aquest espai de seguretat.

Des de la primera sessió del taller, aquesta dificultat s'ha treballat amb el grup, demanant que hi hagi un compromís d'atenció i de construir entre totes el taller com un espai segur i d'aprenentatge. I també s'ha treballat a nivell individual, fent explícit que les dones poden entrar i sortir de les activitats que proposem quan vulguin i remarcant que quedar-se en un lloc en el qual s'estan sentint violentades, sigui pel motiu que sigui, no és una bona experiència i que per tant sortir-ne és una opció que serà absolutament respectada. Tot i així, com dèiem, també ha calgut que les professionals estiguéssim atentes i gestionéssim algunes situacions de violència que es podrien produir cap a alguna de les participants. Situacions com fer el buit, crear aliances per fer el buit, menysprear les intervencions d'algunes participants, etc. Situacions que de ben segur també es donen fora de l'espai del taller, però que intentem que en el taller no apareguin, cercant un compromís conjunt de vetllar per aquest objectiu, ja que representa un benestar col·lectiu i individual.

Tot i així, en aquelles sessions on aquest espai no ha pogut garantir-se, per tensions i/o conflictes difícils de gestionar pel grup i les professionals, es decidia treballar en grups més petits, reduir el temps del taller grupal i augmentar el temps de les sessions individuals. En aquest sentit, una vegada més ha estat el canvi en la metodologia de treball el que ha permès seguir treballant continguts d'alguna forma interessant i segura pel grup.

En definitiva, i pel que fa a les dificultats durant el desenvolupament del projecte, podem dir que, si bé no s'han donat canvis importants en el plantejament inicial del projecte, sí que s'han donat canvis en les dinàmiques utilitzades pel treball de continguts. Per exemple, hem utilitzat dinàmiques on el treball personal de las dones no impliqués una exposició massa íntima davant del grup, dinàmiques de treball en grups petits per facilitar la participació i trencar amb dinàmiques de conflictes,

també utilitzar dinàmiques breus, dinàmiques corporals, etc. En aquest sentit, podem dir que cada taller “ha estat un món”. I si bé aquests canvis sessió a sessió han representat un desgast importat per l'equip en la mesura en què ha estat necessari realitzar una avaluació i un redisseny de la intervenció de forma continuada, també considerem que en cada canvi es millorava qualitativament la intervenció, s'enriquia el taller pel que fa a la diversitat de dinàmiques grupals per treballar els continguts proposats i, com a conseqüència de tot plegat, totes gaudíem més de l'espai.

Dubtes sorgits fruit de la intervenció i estratègies per fer-hi front

Les professionals que realitzem el projecte a les presons de dones portem temps reflexionant sobre algunes qüestions que per a nosaltres esdevenen contradiccions importants respecte als objectius generals del projecte. Contradiccions que compten amb més o menys presència en funció del moment, del grup, etc., però que en la mesura que són de difícil resolució (o almenys nosaltres encara ara no l'hem trobada), la nostra estratègia fins al moment ha estat aprendre a conviure-hi.

1. La intervenció en un centre penitenciari: què fem aquí?

El context en què es desenvolupa el projecte és en si mateix un element que entra en contradicció amb gran part dels discursos sobre drets sexuals i reproductius. Els centres penitenciaris són institucions profundament desiguals on la violència no és un fet aïllat en tant que el fet mateix de la privació de llibertat comporta una violència. Aquesta realitat ens ha portat a plantejar fins a quin punt la

consecució dels objectius del projecte es poden aconseguir més enllà del discurs. És possible posar en pràctica els objectius del projecte en un context d'aquestes característiques?

Fins ara, aquestes reflexions havien quedat com un soroll de fons durant el desenvolupament de les nostres intervencions. Tot i així, en una de les darreres formacions, i gràcies a un grup de dones molt participatiu i implicat en els continguts del taller, ens plantejem obrir aquesta contradicció al propi grup de dones durant les properes intervencions, ja que són elles les úniques que saben les possibilitats que tenen de poder exercir els seus drets en els centres penitenciaris.

Una altra de les contradiccions està relacionada amb la possibilitat del canvi en aquells aspectes de la sexualitat en els quals les dones han manifestat no sentir-se bé. Treballar amb la possibilitat de canvi vol dir treballar amb la il·lusió, amb la motivació, amb la confiança que allò que vivim pot anar a millor, que la vida pot ser millor. Evidentment, l'èxit d'aquest propòsit no només depèn dels objectius del projecte i de les persones que l'executem. Treballem en un entorn hostil i amb una població molt vulnerabilitzada. Parlar de sexualitat és connectar amb la vida, amb el plaer, amb el benestar. És possible connectar amb això a la presó? A nosaltres, en certs moments, ens ha semblat una tasca impossible. En aquesta línia, els dubtes que ens assalten són: les dones fingeixen estar bé en el taller per "complaire" les figures educatives que representem? Realment els agrada això que fem? Podem plantar-nos allà de visita i parlar de com de fantàstica pot ser la vida i la sexualitat? És des d'aquí d'on n'hem de parlar? Sí, no, de vegades? La nostra estratègia ara ha estat aturar-nos. No ho volem fer des d'aquí, no ens sentim còmodes. Pensem que el projecte ha de continuar i seguir canviant, i un aspecte que ens sembla fonamental es treballar molt més a partir del diàleg amb les dones que hi participen. Per nosaltres és important que ens parlin, que ens expliquin com viuen i com

estan respecte a aquests temes i partir d'aquí, oferir el que puguem. No es tracta de fer teràpia de grup o individual. Es tracta de preguntar a les dones, en el transcurs de les sessions, si allò que diem és vàlid o no, perquè és possible que de vegades diem coses que estan fora de lloc a causa del desconeixement de certs funcionaments interns i que elles no ens ho diguin per educació o per qualsevol altre motiu que se'ns escapa. No volem omplir l'espai amb coses que no tenen sentit, i només cada grup concret pot anar validant i demanant-nos allò que volen.

A mode de conclusions

1. Valoracions de la intervenció

Valorem molt positivament la intervenció que fem. En primer lloc, perquè considerem que intervencions com aquesta són imprescindibles per positivitzar, desculpabilitzar i afavorir la reapropiació de la sexualitat de les dones. A partir de la nostra experiència de treball amb grups de dones podem constatar que el fet d'adquirir coneixements sobre salut sexual i reproductiva fa que les dones ens col·loquem en un altre lloc respecte a la nostra sexualitat, sentint-nos més apoderades per viure-la com a úniques propietàries i principals responsables.

En segon lloc, perquè considerem imprescindible realitzar aquest tipus de tallers en centres penitenciaris, ja que aquests sovint són espais oblidats, però on les persones han de poder continuar exercint els seus drets i per això hem de contribuir a que així sigui, i per això considerem fonamentals realitzar aquestes intervencions, que haurien de ser més habituals i formar part de les línies de treball dels centres penitenciaris. En el cas de Brians 1 han manifestat la seva voluntat de donar continuïtat al projecte,

un fet que ha estat una realitat donat que existeix el compromís de realitzar dues intervencions a l'any.

Per una altra banda, també les dones valoren molt positivament el taller:

“Me gustaba de la simpatía de vosotras, las maneras que más enseñan la manera de nos prevenir”

“Vuelvan otra vez, muchas gracias por el taller”

“Que volte sempre pois este taller eres muy bueno”

“Que volte senpere para aprovechar”

I assenyalen quins són els temes més interessants:

“Del tema de los anticonceptivos, y las relaciones entre parejas”

“Ver como son los genitales”

“Hablar de placer”

2. La relació entre l'equip i el grup

Un aspecte que considerem important destacar com a conclusió d'aquesta experiència és la necessitat que l'equip d'intervenció estigui constituït per dues persones i que aquestes es mostrin totalment flexibles als canvis que puguin donar-se vers allò que tenien programat. Els continguts d'una forma o altra surten, ara bé, l'ordre amb què això succeeix i el format ja és una altra cosa.

Considerem que és molt important ser flexibles perquè no es tracta d'imposar uns temps i unes formes de fer determinades. No es tracta de reproduir certes formes d'autoritat. L'espai del taller ha de ser un espai on pugui aparèixer el propi desig, i

perquè això pugui sorgir el que segur que és necessari és que aquest sigui un espai el més “lliure” possible.

Facilitar un espai “lliure” a la presó, com també passa en d'altres llocs, és oferir un espai per expressar també el malestar, ja sigui cap allò que s'està treballant, cap a una persona en concret, cap a res, o cap a tot en general. En aquest sentit, les intervencions a les presons impliquen també sostenir el que en un principi potser es presenta com un “caos” i intentar acompanyar tots aquests malestars que poden anar sorgint amb frases com *“yo esto no lo hago”, “estic agobiada”, “esto que dices no es verdad”, “yo ya lo sé todo” “Ho sento, però jo marxo”, “no quiero hablar”, etc.*

Que els grups de dones no facin el que proposem, és a dir, que s'apropriïn de l'espai com volen, per nosaltres implica un èxit en el projecte. Ara bé, estem preparades perquè aquest espai es converteixi en un lloc on no tenim previst allò que succeeix? Pot arribar a incomodar al propi equip aquesta “llibertat” exercida?

Davant d'aquestes qüestions, i també en relació a tot el que s'ha comentat anteriorment, fins al moment hem arribat a una conclusió i a un nou interrogant. La conclusió diu que aquest és un projecte molt viu que, sessió rere sessió, es desconstrueix i s'inventa de nou, un projecte que enriqueix però que també desgasta, i per tant, un projecte on és necessari prestar l'atenció adequada a aquelles persones que hi estan implicades. De totes les persones: el grup de dones i també l'equip.

I és en la reflexió respecte a l'atenció on ens sorgeix el nou interrogant que, com tants altres, encara no ha pogut resoldre's en la pràctica: quina és la distància entre el grup de dones i l'equip? quines formes de fer ens allunyen o ens apropen? Si l'atenció al grup és responsabilitat de totes, podem parlar tam-

bé a les dones de la cura de l'equip? I si estem d'acord que sí, fins a quin punt?

Com ja hem comentat, la nostra experiència de treball ens ha portat a reflexionar sobre la necessitat d'establir un diàleg més profund amb les dones respecte allò que podem oferir i la seva utilitat/viabilitat en les seves vides. També ens ha portat a abandonar qualsevol pretensió de fer un taller amb les coses molt clares i acceptar que molts cops sortim profundament confoses i en ocasions, també frustrades. I per últim, aquests darrers interrogants ens ha ensenyat també que, de cara a futures intervencions, potser és interessant que aquest treball conjunt d'aprenentatges i d'atenció del grup es faci tenint en compte que en el grup també hi és l'equip, i que en l'equip també es troba el grup de dones.

Esperem comptar amb altres experiències de treball a les presons on poder treballar aquesta distància/apropament entre unes i altres, i totes les reflexions que hem exposat al llarg d'aquestes pàgines. I esperem també tenir de nou una oportunitat per escriure, esperem que amb elles, allò que hem après en un nou número d'aquesta col·lecció.

Bibliografía consultada

Almeda, Elisabet (2003) *Mujeres encarceladas*. Ariel, Barcelona

Almeda, Elisabet (2005) “Las experiencias familiares de las mujeres encarceladas. El caso de Cataluña” en Diversos Autores, *Las cárceles de la democràcia del dèficit de ciudadanía a la producció de control*. Madrid, Edicions Bajo Cero.

Almeda, Elisabet et al. (2012) *Mujeres, cárceles y drogas: datos y reflexiones*. Oñati Socio-legal series. 2(6), 122-145.

Ballesteros, Ana (2010) *Cárceles y mujeres: los centros penitenciarios de España: desigualdad y reproducción de roles de genero*. Trabajo final de master.

Ballesteros, Ana y Almeda, Elisabet (2015) “Políticas de igualdad en las cárceles del siglo XXI. Avances, retrocesos y retos en la práctica del encarcelamiento femenino” en *Revista Praxis Sociológica* 19.

Igareda, Noelia y Cruells, Marta (2005) *Violència contra les Dones, anàlisi en la població penitenciària femenina*. Fundació Surt.

Francés, Paz y Serrano, Guadalupe (2011). *Mujeres en prisión. Voces desde dentro del centro penitenciario de Pamplona*. Pamplona, Salhaketa.

Lagarde, Marcela (2012) *El feminismo en mi vida. Hitos, claves y utopías*. Horas y Horas. Madrid

Morero, Anna; Ballesteros, Pena y Almeda, Samaranch (2013) *La realidad familiar de las mujeres encarceladas*. Comunicación en el XI Congreso Español de Sociología (FES)

Naredo, María: «Reclusas con hijos/as en la cárcel», en E. Almeda y E. Bodelón (eds.), *Mujeres y castigo: un enfoque socio-jurídico y de género*, Madrid, Dykinson Sl., 2007, 263-275.

Oxfam Intermón (2014) *Governar per a les elits: Segrest democràtic i desigualtat econòmica*

Yagüe, Concepción (2007) “Mujeres en prisión. Intervención basada en sus características, necesidades y demandas” en *Revista Española de Investigación Criminológica*, Artículo 4. N° 5.

TALLER DE SEXUALITAT

M'agrada? M'agrada el meu **cos**? Què penso i com visc la meua **sexualitat**? Què passa si no tinc ganes de tenir **sexe**? És normal sentir dolor? Com són les meves relacions de **parella**? M'hi sento bé? Per què m'és tan difícil sortir d'una relació que sé que em fa mal? Tinc dubtes o vull saber més sobre la **regla, la menopausa, l'embaràs, el càncer de mama i úter, els orgasmes, les pràctiques sexuals, les malalties, els embarassos, l'avortament, l'heterosexualitat, l'homosexualitat, bisexualitat i la transsexualitat**?

Si alguna vegada t'has fet alguna d'aquestes preguntes o si en tens d'altres, **els dimarts de 17h-19h, t'esperem!**

Parlarem de tot això i de molt més, però sobretot aprendrem rient i jugant tant com vulguem.

I si vols que parlem d'algun tema que et preocupa en un **espai individual**, vine també!

